

مطالعه و تحلیل نقوش کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه قاجاری عطروش در شیراز به منظور دستیابی به تنوع نقوش و اشکال مختلف هر نقش*

قباد کیانمهر**

فروغ کریمی‌پور دوانی نژاد***

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۸/۲۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۶/۲۹

چکیده

شیراز در دوره قاجار در زمینه کاشیکاری صاحب‌سبک بود. حضور خانواده‌های هنردوست و کاشی‌نگاران هنرمند در دوره قاجار باعث خلق کاشیکاری‌های زیبایی در این شهر شد و کاشی هفت‌رنگ به‌وفور در تزئین بناهای مختلف از جمله خانه‌ها به‌کار رفت. از میان خانه‌های قاجاری دارای کاشیکاری در شیراز، خانه عطروش نمونه‌های متنوع و بااهمیتی از کاشیکاری هفت‌رنگ دارد که برخی از آن‌ها در حال از بین رفتن هستند. هدف پژوهش حاضر، مطالعه و تحلیل نقوش کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه عطروش به منظور دستیابی به تنوع نقوش و اشکال مختلف هر نقش در دوره قاجار و ارائه تصاویر خطی این نقوش برای کمک به بازآفرینی کاشیکاری‌های خانه است که در حال نابودی هستند. پرسش پژوهش عبارت است از این که کدام نقوش و به چه شکلی در کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه عطروش به‌کاررفته‌اند؟ روش انجام پژوهش توصیفی - تحلیلی، و شیوه گردآوری اطلاعات آن کتابخانه‌ای است و داده‌ها به روش کیفی تجزیه و تحلیل شده‌اند. به منظور انجام پژوهش، ۱۰ تابلوی کاشیکاری هفت‌رنگ در خانه عطروش بررسی شدند. یافته‌های پژوهش نشان داد نقوش متنوعی مانند نقوش گیاهی، جانوری، انسانی، اسطوره‌ای، نظامی، نقوش بیانگر مضامین روایتی - مذهبی، روایتی - ادبی و روایتی - روزمره در کاشیکاری‌ها به‌کاررفته‌اند. نقوش گیاهی به‌صورت گل و گلدان، و درخت و نقوش انسانی در قالب شخصیت مذهبی، ادبی، روحانی، فرد عادی و شکارچی تصویر شده‌اند. جانوران به‌صورت جانوران اهلی و وحشی و پرندگان عمدتاً در ترکیب با نقوش گیاهی دیده می‌شوند. نقوش اسطوره‌ای به‌شکل فرشته‌های بالدار و شیر و خورشید هستند. نقوش بیانگر مضامین روایتی به‌صورت اشاراتی به قصص قرآنی، داستان‌های شاهنامه و پنج گنج نظامی و یا فعالیت‌های روزمره هستند و نقش نظامی به شکل سرباز ترسیم شده است.

صناعات
پژوهش‌های ایران

دوفصلنامه علمی هنرهای صنایع ایران

سال ششم، شماره ۲، پیاپی ۱۱

پاییز و زمستان ۱۴۰۲

۸۳

کلیدواژه‌ها:

شیراز، خانه قاجاری عطروش، هنر قاجار، کاشیکاری قاجاری، نقوش کاشی هفت‌رنگ.

* این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نگارنده دوم با عنوان «مطالعه تطبیقی ویژگی‌های هنری کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه‌های قاجاری شیراز و تهران به‌منظور طراحی صنایع‌دستی ترکیبی چوب و کاشی» است که به راهنمایی نگارنده اول در دانشگاه هنر اصفهان به انجام رسیده است.

** دانشیار گروه صنایع‌دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران (نویسنده مسئول) / q.kiyanmehr@au.ac.ir

*** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد صنایع‌دستی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران / f.karimipurdavani@gmail.com

۱. مقدمه

در دوره قاجار در هنر و معماری ایران تحولات گسترده‌ای رخ داد و کاشیکاری از جمله هنرهایی بود که در تزئین و آرایش بناهای قاجاری نقش مهمی داشت. کاشیکاری دوره قاجار با وجود شمایل‌نگاری و نگاره‌های سرزنده، جان تازه‌ای به هنر داد. کاشیکاری در بناهای مختلف مذهبی، غیرمذهبی و خانه‌ها در این دوره به کار می‌رفت (ریاضی، ۱۳۹۵: ۳۲). کاشیکاری‌های قاجاری از نظر ابعاد، شکل و نقش، تنوع زیادی داشتند. ابعاد کاشی‌های تابلویی به محتوا، نقش و مضمونی که روایت می‌کردند، بستگی داشت (دهقانی، ۱۳۹۲: ۱۵۴). استفاده از عناصر تزئینی نظیر موجودات زنده با درون‌مایه‌های برگرفته از اساطیر و حماسه‌های ایرانی (شاهنامه) در کنار گل‌های سرخ و صورتی طبیعت‌گرایانه، تنوع رنگی، شادابی و سرزندگی، در مجموع سلاطین کاشی‌های این دوره را نشان می‌دهند (فریه، ۱۳۷۴: ۲۹۰). کاشی‌های این عصر با غلبه رنگ‌های زرد، سفید، سبز چمنی و صورتی و طرح‌های گل‌ومرغ شناخته می‌شوند. این رنگ‌ها پیش از این در کاشیکاری ایران سابقه نداشتند یا محدود به موارد خاصی بودند (خورشیدی، ۱۳۹۶: ۲۲). هم‌چنین استفاده از نقوش تصویری جانوری و انسانی در کاشیکاری بناهای غیرمذهبی و حتی بناهای مذهبی این عصر رایج شد (احتشام کویانیان، ۱۳۵۴: ۲۴۷).

شیراز از دوره صفوی تا پایان دوره قاجار یکی از مهم‌ترین شهرهای ایران از نظر توسعه کاشیکاری بوده‌است. دولتمردان شیراز و خانواده‌های متمول، نقش چشمگیری در توسعه هنر کاشیکاری تزئینی برای خانه‌های مسکونی خود در دوره قاجار داشته‌اند و از این نظر خانه‌های شیراز نسبت به دیگر شهرها از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. از جمله این کاشیکاری‌های زیبا می‌توان به نمونه‌هایی اشاره کرد که با درخواست خانواده‌های متمولی چون قوام‌الملک، مشیرالملک و توسط نقاشان کاشی‌ساز محلی انجام شده‌است. بی‌شک خوش‌ذوقی مردم شیراز، علاقه به شعر و ادبیات، آثار دو شاعر بزرگ ایرانی (حافظ و سعدی)، اعتقادات مذهبی، وجود باغ و بوستان‌های تاریخی و تفرجگاه‌های فراوان، مجاورت با یادمان‌های تاریخی و باستانی مانند نقش‌برجسته‌های تخت‌جمشید و نقش‌رستم در تنوع این نقوش موثر بوده‌اند. از جمله کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه‌های قاجاری شیراز می‌توان به کاشیکاری‌های خانه عطروش، نارنجستان قوام، خانه زینت‌الملک، خانه دخانچی، خانه محتشم، خانه سعادت، و خانه صالحی اشاره کرد. در این کاشیکاری‌ها می‌توان نقوش گل و بوته‌ای مشاهده کرد که متأثر از گل‌ومرغ مکتب شیراز است. به‌طور کلی در این کاشیکاری‌ها گل سرخ، میخک و زنبق بنفش با برگ‌های سبز و بلند به تأثیر از شیراز، شهر گل به تصویر درآمده‌است. از میان خانه‌های قاجاری شیراز، خانه عطروش مجموعه بی‌نظیری از هنرهای دوره قاجار و به‌خصوص کاشیکاری را در خود جای داده‌است.

خانه عطروش دارای نمونه‌های ارزشمندی از کاشیکاری هفت‌رنگ قاجاری است و حفاظت و بازآفرینی این کاشیکاری‌ها دارای اهمیت است. هدف پژوهش حاضر، مطالعه و تحلیل نقوش کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه عطروش به‌منظور دستیابی به تنوع نقوش و اشکال مختلف هر نقش در دوره قاجار و ارائه تصاویر خطی این نقوش برای کمک به بازآفرینی کاشیکاری‌های خانه است که در حال از بین رفتن هستند. در همین راستا پرسش پژوهش به این ترتیب مطرح می‌شود: کدام نقوش و به چه شکلی در کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه عطروش به‌کاررفته‌اند؟

۲. روش پژوهش

روش انجام پژوهش حاضر توصیفی-تحلیلی، شیوه گردآوری اطلاعات آن کتابخانه‌ای و روش تجزیه و تحلیل داده‌های آن کیفی است. جامعه آماری این پژوهش ۱۰ تابلوی کاشیکاری هفت‌رنگ (پنج کاشیکاری در حیاط و پنج کاشیکاری در حوضخانه) در خانه قاجاری عطروش شیراز است. در ابتدا نقوش کاشیکاری‌های قاجاری براساس دسته‌بندی ریاضی (۱۳۹۵) ارائه می‌شوند. پس از آن در مورد موقعیت مکانی، پلان و قسمت‌های دارای کاشی در خانه عطروش توضیح مختصری داده می‌شود. سپس نقوش کاشیکاری‌های هفت‌رنگ در حوضخانه و حیاط خانه عطروش به‌صورت جداگانه مورد تجزیه و تحلیل کیفی قرار می‌گیرند و آنالیز خطی آن‌ها ارائه می‌شود. در انتها جمع‌بندی کلی نقوش ارائه شده و نتیجه‌گیری می‌شود.

۳. پیشینه پژوهش

در این بخش به چندین نمونه از پژوهش‌های صورت‌گرفته در زمینه کاشیکاری قاجار، به‌صورت مختصر اشاره می‌شود. الهه پنجه‌باشی و فاطمه دولاب (۱۳۹۷) در مقاله «مطالعه ویژگی و ساختار نقوش سردر بناهای کاشی‌کاری‌شده در شیراز دوره قاجار»، نقوش کاشی‌های موردنظر را به جهت یافتن مضامین و پیام نقوش با رویکرد تاریخی بررسی کرده‌اند. محمدابراهیم زارعی و یداله حیدری باباکمال (۱۳۹۵) در مقاله «تاملی بر تنوع مضامین هنری و منشا کاشی‌های قاجاری تکیه معاون‌الملک کرمانشاه»، سعی داشتند به منشأ نقوش و علت قرارگیری آن‌ها در کنار

یکدیگر و مضامین احتمالی محلی، بومی و فرامحلی دست یابند. مهناز مومنی لندی و امیرحسین چیت‌سازیان (۱۳۹۵) در مقاله «نگاهی به عناصر نمادین کاشی‌نگارهای قاجار کرمان» با نگاهی معناشناسانه به نقوش این کاشی‌ها نشان دادند که با وجود تقلید و دوری از اصالت، هنر این دوران در نهایت، به هویتی مستقل دست یافته که می‌توان آن را سبک قاجاری نامید. جمیله منصوری جزآبادی، سیدهاشم حسینی و میترا شاطری (۱۳۹۵) در مقاله «بررسی و مطالعه مضامین نقوش کاشیکاری در حمام‌های تاریخی شهر اصفهان از آغاز دوره صفویه تا اواخر عصر قاجار»، مضامین نقوش کاشیکاری‌های فوق را بررسی کرده‌اند. نتایج این پژوهش می‌دهد موضوعات کاشیکاری حمام‌ها شامل نقوش گیاهی به میزان فراوان، نقوش انسانی و حیوانی به میزان متوسط و نقوش هندسی، کتیبه و مناظر معماری است. عاطفه گلشاهی (۱۴۰۰) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خویش با عنوان «تحلیل معناشناختی تصویرسازی عاشورایی کاشی‌نگارهای حسینیه مشیر شیراز»، به شناسایی تصویرسازی عاشورایی حسینیه مشیر با روش توصیفی - تحلیلی و برپایه نظریه گریماس مبادرت کرده‌است. همچنین با مبانی نشانه- معناشناسی دیداری به بررسی چگونگی شکل‌گیری معنا پرداخته‌است. آرزو پورغلامحسین (۱۳۹۸) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد «مطالعه تطبیقی سیر تحول طرح، نقش و رنگ در کاشیکاری دوره‌های صفویه و قاجار (نمونه موردی: مسجد شیخ لطف‌الله و مسجد نصیرالملک)»، عوامل فرهنگی مؤثر در بازآفرینی نقش در مکان‌های مذکور را به روش تحلیلی و توصیفی بررسی کرده‌است.

بهنام صالح‌پور (۱۳۹۴) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد «مطالعه و مرمت خانه عطروش شیراز با رویکرد امکان‌سنجی احیا» با بررسی و تحلیل آسیب‌های موجود در خانه عطروش، سعی در ارائه پیشنهادات مناسب جهت مرمت بنا داشته‌است. همچنین تأثیرات مرمت آن در بافت پیرامون و چگونگی امکان‌سنجی احیا را بررسی کرده‌است. لیلا سهیل کش (۱۳۹۴) در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «بررسی و تحلیل نقوش تصویری خانه تاریخی عطروش شیراز»، به بازشناسی مبانی فرهنگی و زیبایی‌شناختی نقاشی‌های باقیمانده در این خانه پرداخته‌است. جنیفر اسکرس (۱۳۹۹) در بخشی از کتاب شکوه هنر قاجار، به کاربرد کاشی به‌عنوان تزئینات عمده معماری دوره قاجار در بناهای مذهبی و غیرمذهبی اشاره کرده‌است. سپس به نقوش کاشی‌ها شامل گل رز و زنبق و طرح‌های اسلیمی و دسته‌های گل و گلدان و نقش رنگ در مضامین و تکنیک‌های کاشیکاری قاجاری توجه نموده‌است. محمدرضا ریاضی (۱۳۹۵) در کتاب کاشیکاری قاجاری، به سبک‌های کاشیکاری در دوره قاجار، طرح و نقوش به‌کاررفته در این کاشی‌ها (نقوش هندسی، گیاهی و جانوری، انسانی، اسطوره‌ای، روایتی و نظامی)، هنرها و عوامل تأثیرگذار بر کاشیکاری دوره قاجار پرداخته، همچنین تعدادی از بناهای قاجاری دارای کاشیکاری را معرفی کرده‌است.

تفاوت پژوهش حاضر با تحقیقات ذکرشده در پیشینه در رابطه با خانه عطروش در این است که این پژوهش منحصرأ به کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه (در دو بخش حوضخانه و حیاط) می‌پردازد و علاوه بر توصیف ویژگی‌های هنری هر کاشیکاری، توضیحاتی در مورد قاب داخلی و خارجی را به تفکیک ارائه می‌دهد. همچنین پس از دسته‌بندی نقوش هر کاشیکاری، در جدول جمع‌بندی، اشکال مختلف هر نقش را مشخص می‌کند. در مورد نقوش شکار، شیر و خورشید، نقوش پرندگان و نحوه ترکیب آن‌ها با نقوش گیاهی، موارد جدیدی مطرح می‌شوند که در پژوهش‌های قبلی به آن‌ها پرداخته نشده‌است. علاوه بر این در پژوهش حاضر، ارائه تصاویر خطی از نقوش هر کاشیکاری و جداسازی نقوش از یکدیگر، امکان بررسی بهتر نقوش و بازسازی آن‌ها در آینده را فراهم می‌کند.

۴. نقوش کاشی‌های قاجاری

در کاشی‌های دوره قاجار، نقوش متنوعی دیده می‌شود. به‌نظر می‌رسد کاشی‌نگاران این دوره در تلاش بودند تا هرچیز زیبایی که در طبیعت می‌دیدند، هر باور و داستان عامیانه‌ای که در ذهن مردم جای داشت و سینه‌به‌سینه و نسل‌به‌نسل منتقل می‌شد را به‌صورت واقع‌گرایانه یا انتزاعی، با توجه به نوع بنا (مذهبی و غیرمذهبی) روی کاشی نقش کنند. نقوش کاشی‌های این دوره را می‌توان به نقوش هندسی، گیاهی و جانوری، انسانی، اساطیری، بیانگر مضامین روایتی و بیانگر مضامین نظامی طبقه‌بندی کرد.

۱) **نقوش هندسی:** نقش و نگارهای هندسی می‌توانند به‌صورت منفرد یا مرکب با نقوش گیاهی مورد استفاده قرار گیرند. مهم‌ترین نقش‌مایه‌های هندسی عبارتند از مثلث، مربع، مستطیل، لوزی، نیم‌شمسه، ربع شمشه، شمشه‌های هشت، نه و ده و پنج‌ضلعی، شش‌ضلعی و هشت‌ضلعی منتظم، تریج تند و کند، ستاره‌های پنج‌پر و شش‌پر و ... نقش‌های هندسی بسیار انعطاف‌پذیرند و می‌توان آن‌ها را با هر ماده و مصالحی به‌وجود آورد.

۲) **نقوش گیاهی و جانوری:** طرح‌های گیاهی کم‌تر از گیاهان واقعی الهام‌دهنده‌اند و اغلب گل و برگ‌های قراردادی هستند. ریشه آن‌ها به یک گل و برگ طبیعی بازمی‌گردد مثل گل و برگ نیلوفر، برگ نخل، تاک و برگ کنگر. در دوره قاجار طرح‌های گیاهی در ترتیب‌های افقی،

عمودی، مورب و زیگزاگ رسم می‌شدند. ترنج و برگ‌های اسلیمی، گل و برگ و شکوفه‌های ختایی با گل‌های سه، چهار، پنج و شش‌پر، طرح glandانی و بته‌جقه در کاشیکاری قاجاری به چشم می‌خورد. نقوش جانوری مثل انواع پرندگان، حیوانات وحشی و اهلی به صورت منفرد یا در ترکیب با نقوش گیاهی استفاده می‌شدند.

(۳) نقوش انسانی: نقوش انسانی به صورت نیم‌تنه، تمام‌قد، نشسته، و در قالب شخصیت‌هایی چون وزرا، افسران و هم‌چنین در مجالسی چون بار عام، جنگ، شکار و بزم نمایش داده شده‌است. نقوش انسانی شامل تصویر پادشاهان دوره‌های مختلف تاریخی، شاهان دوره اسلامی (از صفویه تا قاجار)، روحانیون، رجال سیاسی، مذهبی، ادبی و علمی با ذکر نام ایشان است. غالب این نقوش برگرفته از سکه‌ها، نقش برجسته‌ها، کتاب‌های چاپ سنگی، خطی و عکس بودند.

(۴) نقوش اسطوره‌ای: رایج‌ترین نقوش این دوره، نقش شیر و خورشید، فرشته‌های بالدار و خورشیدخانم بود. فرشته‌های بالدار غالباً برهنه و به صورت قرینه نقش شده‌اند که تاج کیانی را در میان دست‌های خود نگه داشته‌اند. نبرد شیر و گاو بالدار، نبرد شیر و ازدها و شیرهای شمشیر به دست نیز روی کاشی‌های نمای بسیاری از بناها ترسیم شده‌است.

(۵) نقوش بیانگر مضامین روایتی: این نقوش به دو دسته تقسیم می‌شوند: نقوشی که از کتاب‌های مذهبی و ادبی اقتباس شده‌اند و نقوشی که بیانگر زندگی روزمره‌اند. در دسته اول، داستان‌های مذهبی مانند داستان یوسف و یعقوب پیامبر (ع)، داستان قربانی شدن اسماعیل و ... به کرات بر کاشی‌ها تصویر شده‌است. هم‌چنین در این دسته، داستان‌های شاهنامه، هزارویک شب، پنج‌گنج نظامی و متون ادبی الهام‌بخش کاشی‌نگاران بودند. در دسته دوم، نقوش روایتی که به نوعی زندگی روزمره را به نمایش می‌گذارند، قرار دارند. از جمله این نقوش می‌توان به مجالس بزم، شکار، جنگ، گردش در دشت و صحرا، صحنه‌هایی از حرمسرا، گردش و سفر با اسب و ماشین و صحنه‌هایی از ورزش‌های باستانی اشاره کرد.

(۶) نقوش بیانگر مضامین نظامی: این نقوش، نظامیان و ابزار نظامی مثل توپ، تفنگ و مسلسل را به نمایش می‌گذاشتند که بیانگر اهمیت ارتش و تغییر البسه و سازوبرگ نظامیان در دوره قاجار بود. نمونه‌های این نقوش در کاشی‌های سردر باغ ملی، دروازه ارگ سمنان و کاخ گلستان دیده می‌شوند (ریاضی، ۱۳۹۵: ۵۴-۶۶).

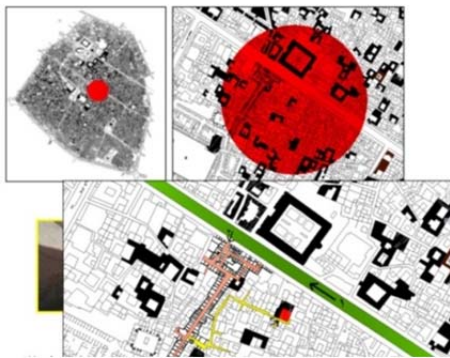
کاشیکاری قاجاری دارای نقوش بسیار ظریف و پرکار و طیفی از رنگ‌های صورتی، زرد، آبی، فیروزه‌ای، سبز و لاجوردی است. نقوش کاشیکاری‌های قاجاری شامل گل و گل‌دان، صحنه‌هایی از آثار اصیل ادب فارسی، رخ‌نگاره‌های سلطنتی و صحنه‌های شکارگاهی، مضامین مذهبی، زندگی روزمره، بار عام و ضیافت و موضوعاتی یادآور شکوه باستان است (اسکرس، ۱۳۹۹: ۲۳۰-۲۳۴). به بیان دیگر، نقوش کاشیکاری‌های قاجاری شامل نقوش گیاهی و حیوانی، نقش شیر و خورشید، مجالس بزم و ضیافت، گلگشت و دیدار دلدادگان، شکارگاه، پادشاهان، رجال نظامی، مضامین عاشقانه و عارفانه است (معتقدی، ۱۴۰۱: ۴۱).

این نقوش گاه‌ها برگرفته از آثار نقاشی قاجاری و شامل نقوشی با مضامین احساسی، مذهبی و سیاسی بودند. مضامین احساسی شامل نقوش پرندگان، گل‌ها، دختران، تک‌چهره‌های بزرگ و صحنه‌های شکار بود. مضامین مذهبی عمدتاً شامل تصویری از مریم مقدس و مسیح (ع) با هاله‌ای دور سر، حضرت یوسف (ع) و وقایع کربلا بود. مضامین سیاسی شامل تک‌چهره‌هایی از شاهان قاجار، شاهان قاجار همراه با خانواده یا شاهان دیگر و دیدار با سفیران خارجی بود (دهقانی، ۱۳۹۲: ۱۵۴).

۳. خانه قاجاری عطروش

شیراز در دوره قاجاریه شامل محلات «در شاهزاده»، «میدان شاه»، «بازار مرغ»، «درب مسجد»، «سرباغ»، «سنگ سیاه»، «سردزک»، «لب آب»، «بالاکفت»، «اسحاق بیگ» و «کلیمی‌ها» بود (تصویر ۱) (افسر، ۱۳۵۳: ۲۲۲-۲۲۴). خانه عطروش در محدوده بافت قدیمی و تاریخی شیراز در محله «اسحاق بیگ»، خیابان لطفعلی خان زند و در ضلع شرقی بازار قدیمی حاجی انتهای کوچه زنجیرخانه واقع است (تصویر ۲). این خانه قدیمی متعلق به حاج محمود عطروش معروف به حاج میرزا محمدعلی فیروزآبادی است که در سال ۱۳۵۴ در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده‌است (سپهیل کش، ۱۳۹۴: ۵۶-۵۷).

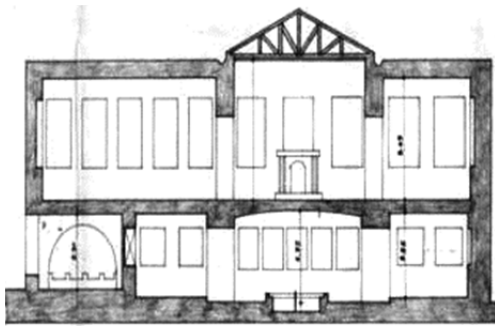
خانه عطروش از جالب‌ترین و زیباترین خانه‌های قدیمی دوره قاجار از نظر کاشیکاری و نقاشی رنگ‌وروغن است. در ورودی آن در دلان قرار دارد و به مغرب باز می‌شود. این خانه شامل یک رشته ساختمان در سمت شمال و یک رشته ساختمان در سمت مغرب است (تصویر ۳).

تصویر ۲: موقعیت خانه عطروش در محله اسحاق بیگ (URL1)
 (۱) خیابان لطفعلی خان زند، (۲) بازار حاجی، (۳) کوچه زنجیرخانه

تصویر ۱: محله‌های شیراز در دوره قاجار
 (افسر، ۱۳۵۳: ۱۰)

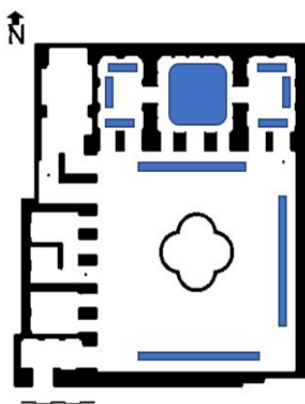

تصویر ۳: برشی از خانه عطروش (برش A-A)
 (سهیل کش، ۱۳۹۴: ۵۶)

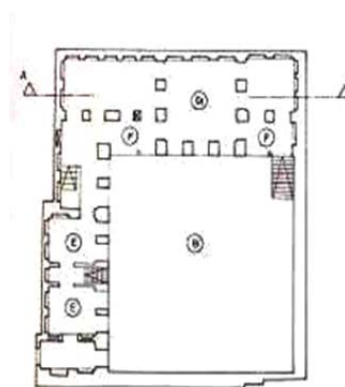
دیوار جنوبی و شرقی و تمام نمای ساختمان شمالی کاشیکاری است و سی تابلوی کاشیکاری مربوط به دوره قاجار بر دیوارهای جنوبی و شرقی و حوضخانه نصب شده که از بهترین نمونه‌های کاشیکاری هفت‌رنگ دوره قاجار محسوب می‌شوند (سهیل کش، ۱۳۹۴: ۵۸). در یکی از کاشی‌های نمای حیاط نام کارخانه میرزا عبدالرزاق به‌عنوان سازنده کاشی نوشته شده است. در پیشانی عمارت نیز قاب کاشی هلالی شکل با نقش اردشیر اول در حال دریافت حلقه منصب از جانب اهورامزدا نصب شده است. اتاق ضلع شمالی طبقه همکف بنا نیز دارای کاشیکاری‌های منقوش در طاقچه‌هاست (ریاضی، ۱۳۹۵: ۲۹۶). ساختمان شمالی شامل یک تالار اصلی در وسط و دو گوشواره در طرفین آن در طبقه فوقانی و یک حوضخانه و دو گوشواره در طرفین آن در طبقه زیرین است (تصاویر ۵ و ۴). تمام نمای سقف حوضخانه، کاشیکاری شده است. ازاره گوشواره‌های طرفین حوضخانه نیز کاشیکاری زیبایی دارد (سهیل کش، ۱۳۹۴: ۵۹).

مجله هنرهای ایرانی

دوفصلنامه علمی هنرهای صناعی ایران
 سال ششم، شماره ۲، پیاپی ۱۱
 پاییز و زمستان ۱۴۰۲

تصویر ۴: پلان طبقه زیرین خانه عطروش (URL1)

تصویر ۵: پلان طبقه اول خانه عطروش (URL2)

۴. مطالعه نقوش کاشیکاری‌های هفت‌رنگ در حوضخانه بنای عطروش

در این بخش نقوش کاشیکاری‌های هفت‌رنگ حوضخانه بنای عطروش بررسی می‌شوند. سپس آنالیز خطی این نقوش در جدول (۱) ارائه می‌شود. ابعاد کاشیکاری‌های حوضخانه ۸۰ × ۱۰۰ سانتی‌متر است. کاشیکاری‌های مورد بررسی شامل تصاویر (۶ تا ۱۰) است.

تصویر ۸: آبتنی شیرین
(همان: ۱۲۴)

تصویر ۷: حضرت یوسف (ع) و ترنج
(سهیل کش، ۱۳۹۴: ۱۱۲)

تصویر ۶: مریم مقدس و مسیح (ع)
(ریاضی، ۱۳۹۵: ۲۹۸)

تصویر ۱۰: نشست روحانی و صاحب‌خانه (ریاضی، ۱۳۹۵: ۲۹۷)

تصویر ۹: سرباز (همان: ۱۲۶)

کاشیکاری تصویر (۶) به صورت یک کادر مستطیل و دارای یک حاشیه و یک متن است. در قاب داخلی، مریم مقدس و حضرت مسیح (ع) با هاله‌ای دور سر دیده می‌شوند که بر قالیچه‌ای نشسته‌اند. بالای سر آن‌ها دو فرشته بالدار عربان به صورت قرینه در حال پروازند. کاراکترها با چهره‌های قاجاری، ابروان به هم پیوسته و پهن به نمایش درآمده‌اند. در قاب خارجی (حاشیه)، واگیره‌ای به شکل قابی سفید دارای گل‌های صورتی و زرد و برگ، به صورت انتقالی بر زمینه صورتی تکرار شده است. در قاب خارجی، دو ردیف کاشی حمیل آبی فیروزه‌ای و آبی تیره نیز وجود دارند. در این تابلوی کاشیکاری، نقوش گیاهی (گل و برگ و درخت)، نقش انسانی (زن و کودک)، نقش اسطوره‌ای (فرشته بالدار) و نقش بیانگر مضامین روایتی - مذهبی (مریم مقدس و حضرت مسیح (ع)) دیده می‌شود.

کاشیکاری تصویر (۷)، به صورت یک کادر مستطیل و دارای دو حاشیه و یک متن است. در قاب داخلی، زلیخا با جامه‌ای فاخر، زیورآلات و دو پَر روی سرش بر تخت نشسته، درحالی‌که زنان مصری را به ضیافتی دعوت کرده و یوسف (ع) را به مجلس فراخوانده است. در مقابل تخت زلیخا، ظرفی پایدار پُر از ترنج قرار دارد. حضرت یوسف با هاله دور سر و ظرفی در دست در برابر زلیخا ایستاده است. زنان مصری در پایین تصویر در حالی که هرکدام ترنج و چاقویی به دست دارند و محو زیبایی یوسف (ع) شده و دست خود را بریده‌اند، دیده می‌شوند. از نوع جامه و زیورآلات

زنان به‌نظر می‌رسد که از ثروتمندان مصر هستند. زلیخا که توسط زنان مصری به خاطر عشقش به یوسف (ع) سرزنش شده، این ضیافت را ترتیب می‌دهد تا نشان دهد آن‌ها نیز با دیدن حضرت یوسف بی‌درنگ عاشق وی خواهند شد. زمینه تصویر سفیدرنگ است و پشت سر زلیخا آسمان دیده می‌شود. چهره یوسف (ع) با ابروان به‌هم پیوسته قاجاری و بدون ریش و سیبیل و با موی بلند نمایش داده شده‌است. چهره زلیخا و زنان مصری شبیه به هم و با ابروان پهن و موهای بلند به تصویر کشیده شده‌است. در قاب خارجی (حاشیه) کاشیکاری، در ردیف اول واگیره‌ای به شکل قاب سفید دارای برگ‌ها و گل‌های صورتی و زرد، به‌صورت انتقالی بر زمینه صورتی تکرار شده‌است. پس از آن، کاشی حمیل سبز و آبی تیره دیده می‌شود. در ردیف بعدی، واگیره‌ای به‌شکل گل و برگ‌های کوچکی در میان ساقه‌های گیاهی قوس‌مانند و دوزنقه‌مانند به‌صورت انتقالی بر زمینه زردرنگ تکرار شده‌است. در این تابلوی کاشیکاری، نقوش گیاهی (گل و برگ)، نقوش انسانی (زن و مرد)، نقوش بیانگر مضامین روایتی - مذهبی (حضرت یوسف (ع) و ترنج) و نقش بیانگر مضامین روایتی - روزمره (ضیافت) دیده می‌شوند.

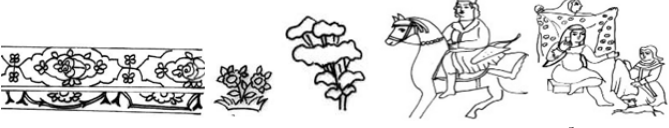

کاشیکاری تصویر (۸)، به‌صورت یک کادر مستطیل و دارای دو حاشیه و یک متن است. در قاب داخلی، خسرو سوار بر اسب با کلاه شاهی و لباس فاخر دیده می‌شود که تیردان و کمان به کمر بسته، چکمه طلایی‌رنگ به پا و افسار اسب را دست دارد. افسار اسب طلایی‌رنگ است و تعدادی مهره تزئینی بر گردن آن دیده می‌شود. در جلوی تصویر، شیرین پس از آب‌تنی دیده می‌شود که اکنون در حال پوشیدن لباس و نوشیدن بر لب نهر نشسته و کفش‌هایش در سوی دیگر نهر است. پیرزنی از خدمه، پارچه‌ای گلدار با زمینه سفید را پشت سر شیرین نگه داشته و خدمتکار جوانی که کنار شیرین نشسته است، در حال دادن لباس به اوست. در کنار نهر، سگ کوچکی در حال دویدن است. زمینه تصویر سفیدرنگ و پر از گل‌های صورتی و آبی و بوته است. پشت سر خسرو، منظره‌ای از کوه، درختان، خانه‌ها و آسمان دیده می‌شود. چهره خسرو با سیبیل به تصویر کشیده شده‌است. شیرین و خدمتکارانش ابروان پهن، پیوسته و قاجاری دارند. قاب خارجی (حاشیه) متشکل از دو ردیف کاشی هفت‌رنگ است. در ردیف اول، واگیره‌ای به شکل قاب سفید دارای گل زرد و صورتی به صورت انتقالی بر زمینه صورتی تکرار شده‌است. در ردیف بعدی واگیره‌ای به شکل گل و برگ‌های کوچکی در میان ساقه‌های گیاهی قوس‌مانند و دوزنقه‌مانند به‌صورت انتقالی بر زمینه زردرنگ تکرار شده‌است. هم‌چنین یک ردیف کاشی حمیل آبی فیروزه‌ای و آبی تیره دیده می‌شود. بخشی از کاشیکاری قاب خارجی تخریب‌شده است. در این تابلوی کاشیکاری، نقوش گیاهی (گل و برگ و درخت)، نقوش انسانی (زن و مرد)، نقش جانوری (اسب و سگ) و نقوش بیانگر مضامین روایتی - ادبی (خسرو و آب‌تنی شیرین) دیده می‌شود.

کاشیکاری تصویر (۹)، به‌صورت یک کادر مستطیل و دارای دو حاشیه و یک متن است. در قاب داخلی، سربازی در حالی که با یک دستش تفنگی را گرفته و دست دیگر را روی کمر بندش گذاشته، کنار نهر آبی ایستاده‌است. تفنگ، بدون سر نیزه است. سرباز، کلاهی شبیه به کلاه نظامیان اتریشی که در دوره ناصری استفاده می‌شدند، بر سر گذاشته‌است. لباس او دارای سردوشی و بیراق طلایی‌رنگ است و دو نوار پهن از روی شانه‌های چپ و راست حمایل شده‌است. تپانچه‌ای به کمرش بسته و ساق شلوارش را درون چکمه ساق‌بلندش گذاشته‌است. زمینه تصویر سفید و پوشیده از گل و بوته است و در پشت سرباز، درخت، کوه، خانه و ماه در آسمان دیده می‌شود. در بخش پایینی تصویر در دو قاب سفیدرنگ، عبارت «حسب فرمایش آقای میرزا محمدعلی» نوشته شده‌است. بخشی از کاشیکاری در محل کنار هم قرارگرفتن کاشی‌ها به‌صورت سطحی تخریب شده‌است. چهره سرباز با سیبیل و موهای کوتاه به تصویر کشیده شده‌است. قاب خارجی (حاشیه) متشکل از دو ردیف کاشی هفت‌رنگ است. در ردیف اول، واگیره‌ای به‌شکل قاب سفید دارای برگ‌ها و گل‌های صورتی و زرد، به‌صورت انتقالی بر زمینه صورتی تکرار شده‌است. در ردیف بعدی، واگیره‌ای به‌شکل گل و برگ‌هایی کوچکی در میان ساقه‌های گیاهی قوس‌مانند و دوزنقه‌مانند به‌صورت انتقالی بر زمینه زردرنگ تکرار شده‌است. هم‌چنین یک ردیف کاشی حمیل آبی فیروزه‌ای و آبی تیره دیده می‌شود. در این تابلوی کاشیکاری، نقوش گیاهی (گل و برگ و درخت)، نقش انسانی (مرد) و نقش نظامی (سرباز) دیده می‌شود.

کاشیکاری تصویر (۱۰)، به‌صورت یک کادر مستطیل و دارای یک حاشیه و یک متن است. در قاب داخلی، صاحب‌خانه و یک روحانی بر مبل‌های چوبی با روکش سبزرنگ نشسته‌اند. روحانی عمامه مشکی به سر و عبایی به تن دارد. دست‌هایش را بر هم نهاده و نوک کفشش روی زمین قرار دارد. صاحب‌خانه با لباس قاجاری که یقه آن را تا بالا بسته و کلاهی بر سر، دست‌هایش را بر هم نهاده و پای راستش را روی پای چپ انداخته‌است. زمینه تصویر به رنگ سبز، زرد و قهوه‌ای است. پشت سرشان پنجره‌هایی دیده می‌شود که پرده‌های فیروزه‌ای با ریشه‌های طلایی به دور آن‌ها پیچیده شده و آسمان آبی نیز دیده می‌شود. بخشی از سمت چپ و بالای کاشیکاری به‌صورت سطحی تخریب شده‌است. روحانی با سیبیل و تهریش و صاحب‌خانه با سیبیل و ابروان به‌هم پیوسته و کشیده تصویر شده‌اند. در قاب خارجی (حاشیه)، واگیره‌ای به‌شکل قاب سفید

دارای برگ‌ها و گل‌های صورتی و زرد، به صورت انتقالی بر زمینه صورتی تکرار شده است. در این تابلوی کاشیکاری، نقش گیاهی (گل و برگ)، نقش انسانی (مرد) و نقش روایی - روزمره (نشست روحانی و صاحب‌خانه) دیده می‌شود. رنگ‌های به کاررفته در کاشیکاری‌های مورد مطالعه شامل صورتی، طلایی، سبز روشن، سبز تیره، آبی فیروزه‌ای، آبی تیره، سفید، زرد، لاجوردی، بنفش، مشکی و قهوه‌ای است.

جدول ۱: آنالیز خطی نقوش کاشیکاری‌های حوضخانه بنای عطروش (نگارندگان)

شماره تصویر و عنوان کاشیکاری	آنالیز خطی نقوش
تصویر (۶)، مریم مقدس و مسیح (ع)	 <p>فرشته‌های بالدار، مریم مقدس و مسیح (ع)، درخت قاب خارجی (گل و برگ)، گل، درخت</p>
تصویر (۷)، حضرت یوسف (ع) و ترنج	 <p>زنان مصری، زلیخا بر تخت، یوسف (ع)، گل، قاب خارجی (گل و برگ)</p>
تصویر (۸)، آب‌تنی شیرین	 <p>شیرین پس از آب‌تنی خسرو سوار بر اسب، درخت، گل، قاب خارجی (گل و برگ)</p>
تصویر (۹)، سرباز	 <p>سرباز، درخت، درخت، گل، قاب خارجی (گل و برگ)</p>
تصویر (۱۰)، نشست روحانی و صاحب‌خانه	 <p>روحانی و صاحب‌خانه، قاب خارجی (گل و برگ)</p>

طبق جدول (۱)، در کاشیکاری حوضخانه، نقوش گیاهی (گل و برگ و درخت)، نقوش انسانی (مرد، زن و کودک)، نقوش جانوری (اسب و سگ)، نقش اسطوره‌ای (فرشته‌های بالدار)، نقوش بیانگر مضامین روایتی - مذهبی (مریم مقدس و مسیح (ع)، حضرت یوسف (ع) و ترنج)، نقوش بیانگر مضامین روایتی - ادبی (آب‌تنی شیرین)، نقوش بیانگر مضامین روایتی - روزمره (ضیافت، نشست روحانی و صاحب‌خانه) و نقش نظامی (سرباز) دیده می‌شود.

۵. مطالعه نقوش کاشیکاری‌های هفت‌رنگ در حیاط خانه عطروش

در این بخش نقوش کاشیکاری‌های هفت‌رنگ حیاط خانه عطروش بررسی می‌شوند. سپس آنالیز خطی این نقوش در جدول (۲) ارائه می‌شود. ابعاد کاشیکاری‌های حیاط ۹۰ × ۲۰۰ سانتی‌متر است. کاشیکاری‌های مورد بررسی شامل تصاویر (۱۱ تا ۱۵) است.

تصویر ۸۳: ارباب و خدمتکار (پایین)،
صحنه شکار (بالا) (همان: ۸۹)

تصویر ۸۲: نبرد رستم و خاقان چین
(همان: ۷۴)

تصویر ۸۱: به چاه انداختن حضرت یوسف
(سهیل کش، ۱۳۹۴: ۸۷)

تصویر ۸۵: شیر و خورشید و شمشیر (بالا)،
صحنه شکار (میان)،
گل و گلدان (پایین) (همان: ۹۵)

تصویر ۸۴: پادشاهی حضرت یوسف
(همان: ۷۲)

کاشیکاری تصویر (۱۱) که بالای قاب آن به صورت نیم دایره است، دارای دو حاشیه و یک متن می باشد. در قاب داخلی، برادران یوسف در حال انداختن او به چاه هستند. حضرت یوسف که با هاله دور سر در میانه تصویر نشان داده شده، پیراهنی به تن ندارد، دستانش با طناب بسته شده و معصومانه به برادرانش می نگرد. یکی از برادران، با طنابی در دست نزدیک به چاه ایستاده است. به نظر می رسد برادر دیگری که لباس سبز به تن دارد و در سمت چپ ایستاده، سعی می کند تا مانع از به چاه افکندن یوسف شود. برادران یوسف چکمه به پا دارند و برخی از آن ها شمشیر و خنجر به کمر بسته اند. در پایین تصویر، پیراهن سفیدرنگ، دریده شده و آغشته به خون یوسف در دست برادران دیگر است. زمینه تصویر پوشیده از گل و بوته است. در قسمت بالا، یعقوب نبی با هاله دور سر منتظر بازگشت پسرانش است. در بخش میانی تصویر، کوه، خانه و درخت دیده می شود. چهره یعقوب نبی و برخی برادران یوسف با ریش و سیبل و برخی با سیبل تصویر شده و حضرت یوسف با موهای بلند، ابروان کشیده و به هم پیوسته قاجاری به تصویر کشیده شده است. قاب خارجی (حاشیه) شامل دو ردیف کاشی هفت رنگ است. در ردیف اول، واگیره ای به شکل قاب سفید دارای گل و برگ به صورت انتقالی بر زمینه آبی فیروزه ای تکرار شده است و در فاصله قاب های سفید، تک گل های صورتی جای گرفته است. در زوایای پایینی، واگیره به صورت انعکاسی تکرار شده است. در ردیف بعدی، واگیره ای به شکل گل های صورتی ریز در میان ساقه های گیاهی قوس مانند به صورت انتقالی بر زمینه زردرنگ زمینه تکرار شده است. دو ردیف کاشی حمیل سبز رنگ و آبی تیره نیز در قاب خارجی وجود دارند و انتهای قاب خارجی یک ردیف کاشی، حمیل آبی فیروزه ای قرار دارد. در این تابلوی کاشیکاری، نقوش گیاهی (گل و برگ و درخت)، نقوش انسانی (مرد) و نقوش بیانگر مضامین روایتی - مذهبی (به چاه انداختن حضرت یوسف) دیده می شود.

بالای قاب کاشیکاری تصویر (۱۲)، به صورت نیم‌دایره است. در قاب داخلی، رستم در حال نبرد با خاقان چین دیده می‌شود. رستم با ریش بلند و مشکی، کلاه کله‌پلنگی با دو پر بر سر، تیردان و خنجر به کمر و لباس رزم بر تن، کمندی بر گردن خاقان چین افکنده‌است. خاقان چین، شمشیر به دست در حال واژگونی از روی فیل است و گرز زیر پای او افتاده‌است. اسب رستم دهنه و افساری طلایی دارد و نعل دو پای اسب قابل مشاهده است. منگوله‌ای از افسار اسب آویزان است و تعدادی مهره تزئینی بر گردن آن قرار دارد. اسب‌های دیگر در این تصویر، تزئینات مشابهی دارند. تعدادی سرباز پیاده در حال نواختن شیپور و تعدادی سرباز سوار بر اسب در پشت تپه‌های میانه تصویر دیده می‌شوند. چند سوار پرچم به دست در بالای تصویر دیده می‌شوند که فرد پیش‌تاز آن‌ها از دیدن نبرد متعجب شده‌است. دو تن از اسب‌سواران یکی در میانه تصویر و دیگری در بالا، کلاهی تاج‌مانند بر سر دارند که به نظر می‌رسد سردسته سربازان باشند. در پایین تصویر، دو سگ در حال دویدن هستند. زمینه تصویر در قسمت پایین سفیدرنگ و پوشیده از گل و بوته است و در قسمت بالا، درخت، تپه و خانه در دوردست دیده می‌شود. چهره خاقان چین و سربازان با سیلی بلند نمایش داده شده‌است. یکی از سواران پرچمدار ریش و سیل دارد و رستم با ریش و سیل و ابروان پهن قاجاری به تصویر کشیده شده‌است. قاب خارجی (حاشیه) متشکل از دو ردیف کاشی هفت‌رنگ است. در ردیف اول، واگیره‌ای به شکل قاب سفید دارای گل و برگ، به صورت انتقالی بر زمینه زردرنگ تکرار شده‌است و در فاصله قاب‌های سفید، تک‌گل‌های صورتی جای دارند. در زوایای پایینی، واگیره به صورت انعکاسی تکرار شده‌است. در ردیف بعدی، واگیره‌ای به شکل گل‌های صورتی ریز در میان ساقه‌های گیاهی قوس‌مانند به صورت انتقالی بر زمینه زردرنگ تکرار شده‌است. بخشی از کاشیکاری این ردیف در گوشه پایینی سمت چپ تخریب شده‌است. دو ردیف کاشی حمیل به رنگ سبز روشن و آبی تیره نیز در قاب خارجی وجود دارند. در این تابلوی کاشیکاری، نقوش گیاهی (گل و برگ و درخت)، نقوش انسانی (مرد)، نقش جانوری (اسب، فیل، سگ) و نقوش بیانگر مضامین روایتی - ادبی (نبرد رستم با خاقان چین) دیده می‌شود.

کاشیکاری تصویر (۱۳)، که بالای قاب آن به صورت نیم‌دایره است، دارای دو حاشیه و یک متن می‌باشد. نقوش در قسمت بالا و پایین تصویر قرار گرفته و با یک حاشیه پر از گل و برگ از هم جدا شده‌اند. در قاب داخلی کاشیکاری (قسمت پایینی)، دو نفر در مقابل هم ایستاده‌اند. فرد سمت چپ، آفتابه و حوله‌ای در دست دارد و در حال ریختن آب بر دست فرد دیگر است که احتمالاً یکی از صاحبان خانه و ارباب اوست. هردو لباس و کفش قاجاری اما تا حدی متفاوت بر تن دارند. در پایین پای آن‌ها، حوض و باغچه‌ای قرار دارد. حوض پر از ماهی، اردک و مرغابی است که بر لبه آن تعدادی گلدان گذاشته شده‌است. کف حیاط سنگفرش شده و ساختمان پشت سر آن‌ها دوطبقه است. در قسمت بالای کاشیکاری، صحنه شکار دیده می‌شود. دو نفر سوار بر اسب با لباس قاجاری و تفنگ به دست، در حال شکار دو شیر هستند و گلوله‌ای به یکی از شیرها زده‌اند. یکی از سوارکاران چکمه به پا دارد. در سوی دیگر، غزالی در حال دویدن است که سگ شکارچیان در تعقیبش است. زمینه قسمت بالا پوشیده از گل و بوته و تپه است و در قسمت بالا، منظره درخت، کوه، خانه و آسمان دیده می‌شود. چهره سوارکاران با سیل و چهره خدمتکار و ارباب بدون سیل و با ابروان کشیده به نمایش درآمده است. قاب خارجی (حاشیه) کاشیکاری شامل دو ردیف کاشی هفت‌رنگ است. در ردیف اول، واگیره‌ای به شکل قاب سفید دارای گل و برگ به صورت انتقالی بر زمینه زرد رنگ تکرار شده‌است و در فاصله قاب‌های سفید، تک‌گل‌های صورتی جای گرفته‌اند. در زوایای پایینی، واگیره به صورت انعکاسی تکرار شده‌است. در ردیف بعدی، واگیره‌ای به شکل گل‌های صورتی ریز در میان ساقه‌های گیاهی قوس‌مانند به صورت انتقالی بر زمینه زردرنگ تکرار شده‌است. دو ردیف کاشی حمیل سبز و آبی تیره نیز در این قاب دیده می‌شوند. در این تابلوی کاشیکاری، نقوش گیاهی (گل و برگ، گلدان و درخت)، نقوش انسانی (مرد)، نقش جانوری (اسب، شیر، غزال، سگ، ماهی، اردک و مرغابی) و نقوش بیانگر مضامین روایتی - روزمره (شکار و فعالیت روزمره) دیده می‌شود.

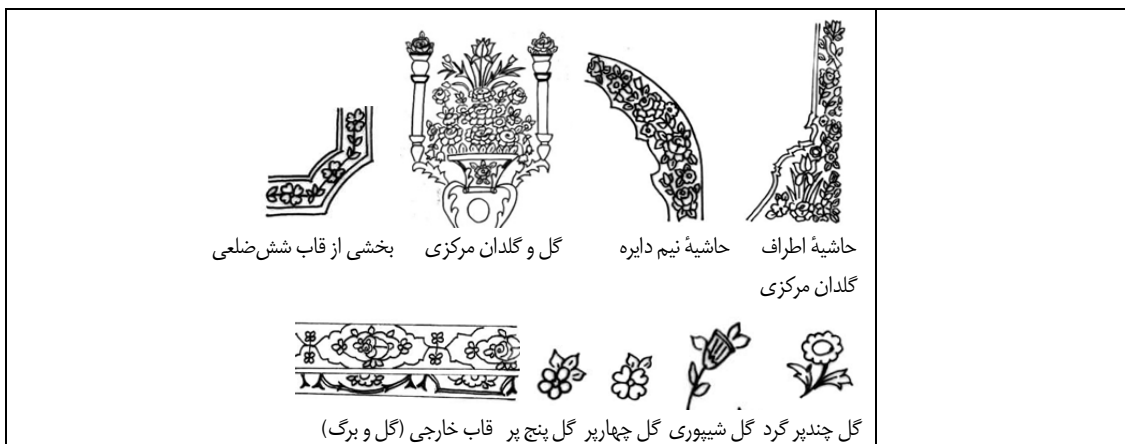
بالای قاب کاشیکاری تصویر (۱۴)، به صورت نیم‌دایره است و کاشیکاری دارای دو حاشیه و یک متن می‌باشد. در قاب داخلی، حضرت یوسف در بالای تصویر با هاله‌ای دور سر بر تختی با پایه‌های گلدانی شکل نشسته، به دو بالش گرد تکیه داده و شمشیری به کمر بسته‌است. در کنار تخت او دو خدمتکار ایستاده‌اند و در پشت سرش، ستون‌های قصر، پرده و منظره‌ای از نهر، کوه و درختان دیده می‌شود. در مقابل یوسف (ع)، برادرانش که برای دریافت جیره گندم به مصر آمده‌اند، ایستاده و در حال صحبت کردن با کارگزاران قصر هستند و با یکی از آن‌ها دست داده‌اند. تعدادی از برادران یوسف، شمشیر به کمر بسته و چوبدستی، شال و دستار دارند. یکی از آن‌ها که با لباس سبزرنگ در سمت راست تصویر ایستاده، در حال نگاه کردن به یوسف است، گویی چهره یوسف در نظرش آشناست. به نظر می‌رسد او همان برادری است که در تصویر به‌چاه‌انداختن حضرت یوسف (تصویر ۸)، تلاش می‌کرد مانع به چاه انداختن یوسف شود. در سمت چپ، دو تن از کارگزاران قصر با لباسی آراسته

دیده می‌شوند. زمینه تصویر، سفیدرنگ و پوشیده از گل و بوته است. بخشی از کاشیکاری تخریب شده است. چهره یوسف با سیبل و موی بلند و ابروان به هم پیوسته قاجاری به نمایش درآمده است. چهره خدمتکاران بدون ریش و سیبل، چهره کارگران قصر با ریش و سیبل و چهره برادران یوسف با سیبل نمایش داده شده است. قاب خارجی (حاشیه)، شامل دو ردیف کاشی هفت‌رنگ است. در ردیف اول، واگیره‌ای به شکل قاب سفید دارای گل و برگ به صورت انتقالی بر زمینه آبی فیروزه‌ای تکرار شده است و در فاصله قاب‌های سفید، تک‌گل‌های صورتی قرار دارد. در زوایای پایینی، واگیره به صورت انعکاسی تکرار شده است. در ردیف بعدی، واگیره‌ای به شکل گل و برگ‌های کوچکی در میان ساقه‌های گیاهی قوس‌مانند و دوزنقه‌مانند به صورت انتقالی بر زمینه زردرنگ تکرار شده است. دو ردیف کاشی حمیل سبز رنگ و آبی تیره نیز در قاب خارجی وجود دارند. در این تابلوی کاشیکاری، نقوش گیاهی (گل و برگ و درخت)، نقوش انسانی (مرد)، و نقوش بیانگر مضامین روایتی - مذهبی (پادشاهی حضرت یوسف) دیده می‌شود.

بالای قاب کاشیکاری تصویر (۱۵)، به صورت نیم‌دایره است و کاشیکاری دارای دو حاشیه و یک متن می‌باشد. در قاب داخلی کاشیکاری (قسمت بالا) درون قاب بیضی با تزئیناتی به رنگ آبی تیره و یک نوار طلایی، نقش شیر و خورشید و شمشیر بر زمینه آبی فیروزه‌ای دیده می‌شود. شمشیر در دست راست شیر جای گرفته و دم شیر رو به بالاست. زیر پای شیر گل و بوته‌هایی دیده می‌شود. در بالای این قاب بیضی‌شکل، گلدانی با دهانه گشاد پر از گل (گل‌های سرخ) قرار دارد. در قاب داخلی کاشیکاری (قسمت میانی) درون قاب شش‌ضلعی، سواری بر اسب با لباس قاجاری و تفنگ، در حال شکار شیری است که به سمت او خیز برداشته است. اسب شکارچی، قهوه‌ای‌رنگ و خالدار است، افساری طلایی دارد و تعدادی مهره تزئینی به گردش آویخته است. سگ شکارچی در حال دویدن است. در زمینه تصویر، تپه، درخت، خانه و آسمان دیده می‌شود. وسط قاب شش‌ضلعی، پوشیده از گل‌های صورتی‌رنگ و دو طرف آن سبزرنگ است. در قسمت بالای این قاب شش‌ضلعی، دو گلدان شیپورمانند پر از گل‌های سرخ در طرفین و یک گلدان با لبه کوتاه و تزئینات کنگره‌ای در وسط دیده می‌شود. در قاب داخلی کاشیکاری (قسمت پایین)، گلدان دسته‌دار بزرگی پر از گل زنبق و گل سرخ و شکوفه‌های متنوع دیده می‌شود. در میانه گلدان، یک قاب دایره‌ای شکل با نمایی از یک منظره دیده می‌شود. اطراف این قاب دایره‌ای و در دهانه گلدان، گل و غنچه‌هایی دیده می‌شود. پایه گلدان در تصویر مشخص نیست. گل زنبق بنفش‌رنگی که در بالای گلدان قرار دارد، وارد حاشیه قاب میانی شده است. بر دسته‌های گلدان بزرگ که به شکل برگ کنگر است، در هر طرف یک پایه بلند قرار دارد که در رأس هر کدام از آن‌ها یک گلدان دیگر پر از گل سرخ قرار دارد. در قاب داخلی کاشیکاری، اطراف نقوش ذکرشده، شاخه‌های گل بر زمینه زردرنگ دیده می‌شود که به نظر می‌رسد از دو گلدان قرینه در طرفین گلدان بزرگ مرکزی خارج شده‌اند. روی شاخه‌های گل، دو قمری دیده می‌شوند که به صورت قرینه روبه‌روی هم نشسته‌اند. کمی بالاتر، دو طاووس، به صورت پشت به هم در حالی که سرشان را به سوی هم چرخانده‌اند، نشسته‌اند. بالاتر از طاووس‌ها، دو قمری به صورت پشت به هم در حالی که سرشان را به سوی هم چرخانده‌اند، نشسته‌اند. نزدیک به انتهای شاخه، دو طاووس، روبه‌روی هم به حالت قرینه نشسته‌اند. گل‌های موجود در حاشیه، گل‌های چهارپر، پنج‌پر، چندپر گرد، سرخ، زنبق، و شیپوری هستند. بالای این زمینه زردرنگ، زمینه کوچکی در قسمت نیم‌دایره به رنگ آبی فیروزه‌ای پر از گل دیده می‌شود. چهره سوارکار با سیبل و ابروان به هم پیوسته قاجاری به نمایش درآمده است. قاب خارجی (حاشیه) کاشیکاری شامل دو ردیف کاشی هفت‌رنگ است. در ردیف اول، واگیره‌ای به شکل قاب سفید دارای گل و برگ به صورت انتقالی بر زمینه آبی فیروزه‌ای تکرار شده است و در فاصله قاب‌های سفید، تک‌گل‌های صورتی قرار دارند. در ردیف بعدی، واگیره‌ای به شکل گل و برگ‌های کوچکی در میان ساقه‌های گیاهی قوس‌مانند و دوزنقه‌مانند به صورت انتقالی بر زمینه زردرنگ تکرار شده‌اند. دو ردیف کاشی حمیل آبی تیره و یک ردیف کاشی حمیل سبز نیز در این قاب دیده می‌شوند. رنگ‌های به کاررفته در قاب داخلی شامل صورتی، سبز روشن، طلایی، آبی فیروزه‌ای، بنفش، آبی تیره، سفید، قهوه‌ای و مشکی است. در این تابلوی کاشیکاری، نقوش گیاهی (گل و برگ، گلدان و درخت)، نقش انسانی (مرد)، نقش جانوری (اسب، سگ، شیر، طاووس، قمری)، اسطوره‌ای (شیر و خورشید، و شمشیر) و نقوش بیانگر مضامین روایتی - روزمره (شکار) دیده می‌شود. رنگ‌های به کاررفته در کاشیکاری‌های مورد مطالعه شامل صورتی، طلایی، سبز روشن، سبز تیره، آبی فیروزه‌ای، آبی تیره، سفید، زرد، لاجوردی، بنفش، مشکی و قهوه‌ای است.

جدول ۲: آنالیز خطی نقوش کاشیکاری‌های حیاط خانه عطروش (نگارندگان)

آنالیز خطی نقوش	شماره تصویر و عنوان کاشیکاری
 <p>گل قاب خارجی (گل و برگ) یعقوب نبی درخت برادران یوسف به چاه انداختن یوسف (ع)</p>	<p>تصویر (۱۱)، به چاه انداختن حضرت یوسف</p>
 <p>سر بازان سواره خاقان چین سوار بر فیل سردسته سر بازان سواران پرچم دار متعجب شیبور</p> <p>قاب خارجی (گل و برگ) گل درخت سر بازان سواره</p>	<p>تصویر (۱۲)، نبرد رستم و خاقان چین</p>
 <p>شکار شیر و غزال ارباب و خدمتکار مرغابی ماهی اردک گلدان درخت قاب خارجی (گل و برگ) گل</p>	<p>تصویر (۱۳)، ارباب و خدمتکار، صحنه شکار</p>
 <p>گل قاب خارجی (گل و برگ) درخت یوسف (ع) بر تخت پادشاهی برادر یوسف و کارگزار قصر</p>	<p>تصویر (۱۴)، پادشاهی حضرت یوسف</p>
 <p>شیر و خورشید و شمشیر شکارچی در حال شکار شیر گل و گلدان گل شمشیر خورشید شیر گلدان با تزئین کنگره‌های گل سرخ گل زنبق طاووس قمری گل و گلدان شیپوری</p>	<p>تصویر (۱۵)، شیر و خورشید، شکار، گل و گلدان</p>

طبق جدول (۲)، در کاشیکاری حیاط، نقوش گیاهی (گل و برگ، گلدان و درخت)، نقوش انسانی (مرد)، نقوش اسطوره‌ای (شیر و خورشید و شمشیر)، نقوش بیانگر مضامین روایتی - مذهبی (به‌چاه‌انداختن یوسف (ع)، پادشاهی حضرت یوسف)، نقوش بیانگر مضامین روایتی - ادبی (نبرد رستم با خاقان چین)، نقوش بیانگر مضامین روایتی - روزمره (شکار و شست‌وشو) و نقوش جانوری (اسب، فیل، سگ، شیر، غزال، ماهی، اردک، مرغابی، طاووس و قمری) دیده می‌شود.

۶. تحلیل یافته‌ها

از میان ۱۰ تابلوی کاشیکاری مورد مطالعه، چهار تابلوی کاشیکاری (تصاویر ۶، ۷، ۱۱ و ۱۴)، نقوشی بیانگر مضامین روایتی - مذهبی دارند. این کاشیکاری‌ها تصاویری از مریم مقدس و مسیح (ع)، حضرت یوسف و ترنج، به‌چاه‌انداختن حضرت یوسف و پادشاهی یوسف (ع) را نشان می‌دهند. تعدد نقوش مذهبی، نشان‌دهنده اعتقادات صاحب این خانه و مردم در دوره قاجار است. در دوره قاجار، تاریخ تشیع شاهد شکل‌گیری قدرت سیاسی اجتماعی عالمان طراز اول تشیع بود. همین امر، نقاشی مذهبی را در بین توده مردم محبوب‌تر ساخت. در این دوره هم‌چنین علما سخت‌گیری‌های ترسیم شمایل‌نگاری را کنار گذاشتند (دانش‌صدیق، ۱۳۹۷: ۲۴۰). با کم‌شدن سخت‌گیری‌ها در شمایل‌نگاری، سفارش‌دهندگان می‌توانستند به راحتی تصاویر مذهبی را به کاشی‌نگاران سفارش دهند. در این شمایل‌نگاری‌ها، معمولاً فرد مقدس هاله‌ای دور سر دارد و در مرکز تصویر یا به‌نوعی در کانون توجه قرار دارد. تمامی افراد در این تصاویر چهره‌هایی کاملاً قاجاری با ابروان پهن و کشیده دارند و لباس ایشان نیز تا حدی تحت‌تأثیر پوشش رایج در جامعه قاجاری است. بخش عمده‌ای از این کاشیکاری‌ها مربوط به داستان زندگی حضرت یوسف (ع) است. این احتمال وجود دارد که چون علما آزادی بیان بیش‌تری داشتند و به‌خصوص در منابر خود داستان زندگی حضرت یوسف را نقل می‌کردند، مردم به علت علاقه‌شان، بخش‌های مختلف زندگی حضرت یوسف را به کاشی‌نگاران سفارش می‌دادند. احتمالاً قرارگیری این نقوش در کنار یکدیگر نیز تا حدی متأثر از شنیده‌های ایشان در مساجد و پای منبرها بوده است.

دو تابلوی کاشیکاری تصاویر (۸ و ۱۲)، نقوشی بیانگر مضامین روایتی - ادبی دارند. این کاشیکاری‌ها شامل آبتنی شیرین، و نبرد رستم و خاقان چین هستند. پیشینه روایت خسرو و شیرین به اواخر عهد ساسانی برمی‌گردد. ابتدا فردوسی و سپس نظامی این روایت عاشقانه را به نظم درآوردند. کاشی‌نگاره‌های شیرین در این دوره بر جسمانیت شیرین تأکید دارند (معتقدی، ۱۴۰۱: ۸۰). در کاشی‌نگاره‌هایی با موضوع آبتنی شیرین مانند نمونه موزه مقدم تهران، بدن شیرین نیمه‌پوشیده است، در حالی که در کاشی‌نگاره خانه عطروش بدن شیرین پوشیده است. این امر احتمالاً حاکی از فضای مذهبی حاکم بر شیراز در دوره قاجار است. کاشی‌نگاره نبرد رستم و خاقان چین، همانند آبتنی شیرین احتمالاً با تأثیر از نقاشی‌های کتب چاپ‌سنگی دوره قاجار تصویر شده است. جالب این‌که علاوه بر رستم و همراهان وی، خاقان چین و قشون او نیز چهره‌هایی قاجاری دارند. بدن حیوانات با ظرافت تصویر شده و براق، زین، دهنه و افسار اسب‌ها با جزئیات کامل به نمایش درآمده است. تمامی زمینه تصویر پوشیده از گل و بوته و درخت است و وجود باغ‌ها و بوستان‌های شیراز در خلق چنین تصاویر زیبایی بی‌تأثیر نبوده است.

در یکی از کاشی‌نگاره‌ها (تصویر ۹) سربازی با البسه نظامی دوره ناصری دیده می‌شود. سرباز سیلی شیبه به سیل ناصرالدین شاه دارد. این کاشیکاری احتمالاً متأثر از نقاشی‌های دوره قاجار است. شرایط سیاسی دوره قاجار ایجاب می‌کرد که شاهان از خود، سربازان و رجال و

جنگ‌افزارشان نقاشی‌ها یا عکس‌هایی تهیه کنند. در زمان فتحعلی‌شاه این سبک نقاشی‌ها رایج شدند و در زمان ناصرالدین شاه و رواج عکاسی، عکس‌هایی نیز از موارد فوق تهیه می‌شد. در دیوان کامل فتحعلی‌شاه قاجار به این موضوع اشاره شده که فتحعلی‌شاه در جست‌وجوی تثبیت قدرت خویش، نقاشی‌هایی ثابت از خود، درباریان و تجهیزات نظامی تهیه می‌کرده است. او استفاده از چهره‌های تمام‌قد را به‌عنوان وسیله‌ای برای تحکیم روابط دیپلماتیک با دول خارجی می‌دانست (گل محمدی، ۱۳۷۰: ۹۸).

در کاشی‌نگاره‌های تصاویر (۱۳ و ۱۵) صحنه‌های شکار دیده می‌شود. در این تصاویر، شکارچیان لباس ایرانی به تن و چهره‌هایی قاجاری دارند و در حال شکار شیر هستند. صحنه‌های شکار و سواران از صحنه‌های موردعلاقه ایرانیان از دوره‌های پیش از تاریخ است (معروفی اقدم و محمودی نسب، ۱۳۹۲: ۸). در صحنه‌های شکار قاجاری، تفنگ و سگ تازی نیز دیده می‌شود که آن را از دوره‌های پیشین متفاوت کرده است. دروویل در سفرنامه خود به این نکته اشاره می‌کند که شکار با سگ تازی در دوره قاجار برگرفته از شکار اروپاییان است. با این تفاوت که در اروپا سگ را به دنبال خرگوش می‌اندازند و در ایران سگ را به دنبال شکار بزرگ می‌اندازند (۱۳۸۸: ۱۴۸). در کاشیکاری‌های موردبررسی نیز سگ در صحنه شکار شیر دیده می‌شود که با گفته دروویل مطابقت دارد. در تابلوی کاشیکاری تصویر (۱۳) یکی از شکارچیان به پشت سر خود تیراندازی می‌کند که به سبک شکار در دوره‌های قدیم ایران است و نمونه‌های آن را می‌توان در سنگ‌نگاره‌ها و آثار سیمین ساسانی نیز مشاهده کرد.

در کاشی‌نگاره تصویر (۱۵)، تصویر شیر و خورشید با شمشیری در دست شیر دیده می‌شود. نقش شیر در فرهنگ تصویری ایران از دوران باستان و تمدن‌های کهن تا به امروز در انواع آثار هنری وجود داشته است. با آغاز دوره قاجار، هنرمندان در نشان باستانی شیر و خورشید تغییراتی ایجاد کردند و شمشیر دو لبه حضرت علی (ع) را در دست شیر قرار دادند. به این ترتیب، نقش شیر به نمادی از شهامت حضرت امیر (ع) (اسدالله: شیر حق) مبدل شد و خورشید برآمده از پشت آن نیز آفتاب حقیقت، حضرت ختمی مرتبت (ص) را در ذهن تداعی می‌کند (معتقدی، ۱۴۰۱: ۶۰).

در کاشی‌نگاره‌های تصاویر (۱۰ و ۱۳)، به ترتیب نشست روحانی و صاحب‌خانه و صحنه‌ای از شست‌وشوی دست ارباب توسط خدمتکار دیده می‌شود. در جامعه قاجاری مشاغل مختلفی مانند روحانی، کلاتر، دارو، میراب، مباشر، محتسب و... وجود داشت. روحانیون نفوذ زیادی در جامعه داشتند و اقشار مختلف جامعه معمولاً با آنها دیدار داشتند (آبراهامیان، ۱۳۸۰: ۲۰). نمونه این مورد در تصویر (۱۰) دیده می‌شود. در جامعه قاجاری طبقات مختلف اجتماعی زندگی می‌کردند و به عبارتی جامعه به صورت ارباب و رعیتی بود (پهنادایان، ۱۳۹۶: ۱۷۶). اقشار متمول جامعه معمولاً خدمتکارانی برای انجام امور روزمره داشتند. پوشش افراد طبقات مختلف نیز تفاوت داشت که نمونه آن در تصویر (۱۳) دیده می‌شود. در این کاشی‌نگاره نیز چهره افراد به صورت قاجاری به نمایش درآمده است.

در کاشی‌نگاره تصویر (۱۵)، نقش گلدان با گل‌های سرخ و زنبق و شکوفه‌های متنوع دیده می‌شود. نقش گل و گلدان از تزئینات موجود در هنر معماری ایران است. تفاوت نقش گلدانی در دوره قاجار با دوره‌های قبل در این است که از ظرافت و جزئیات بیش تری برخوردار است (صراف‌زادگان، ۱۳۸۰: ۱۰۶).

در کاشی‌نگاره تصویر (۶)، دو فرشته بالدار به صورت قرینه دیده می‌شوند. فرشتگان از نقش‌مایه‌های مهم در تزئینات معماری دوره قاجار هستند که بعضاً با الهام از دوره ساسانی تصویر شده‌اند و با نمونه‌های فرنگی در پیوند هستند (معتقدی، ۱۴۰۱: ۲۰۴). نقوش موجود در قاب خارجی (حاشیه) کاشیکاری‌ها عمدتاً به صورت نقوش گیاهی گل و برگ و ساقه است که به صورت واگیره‌ای در یک یا دو ردیف تکرار شده‌اند. علاوه بر نقوش متنوع به دست‌آمده از مطالعه کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه عطروش، تمامی موارد تحلیل شده مانند چهره افراد، نحوه پوشش ایشان، شکل جانوران، جزئیات و پُرکاربودن کاشیکاری‌ها، گل‌های رایج در دوره قاجار، رنگ‌های شاداب و سرزنده، تصویرسازی صحنه‌های شکار و نظامیان، در کنار مراجعه به تصاویر شاهنامه‌های چاپ‌سنگی و عکس‌های مربوط به دوره قاجار از پادشاهان و رجال ایشان می‌تواند کمک به‌سزایی در بازسازی کاشیکاری‌های در حال ازبین‌رفتن باشد.

۷. جمع بندی نقوش کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه عطروش

در جدول (۳) جمع‌بندی نقوش به‌دست‌آمده از کاشیکاری‌های حوضخانه و حیاط خانه عطروش و اشکال مختلف هر نقش ارائه شده است. مطابق این جدول، در کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه قاجاری عطروش نقوش گیاهی، جانوری، انسانی، اسطوره‌ای، نقوش بیانگر مضامین روایتی و نقوش بیانگر مضامین نظامی وجود دارد. در کاشیکاری‌های مورد مطالعه در این پژوهش، نقش هندسی مشاهده نشد.

جدول ۳: جمع‌بندی نقوش کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه عطروش (نگارندگان)

نقوش		اشکال مختلف هر نقش
گیاهی		گل (گل زرد، گل صورتی، گل سرخ، گل زنبق، گل چهارپر، گل پنج‌پر، گل چندپر گرد، گل شیپوری) گلدان (گلدان با تزئین کنگره‌ای، گلدان با دسته برگ کنگری، گلدان دهانه‌گشاد، گلدان شیپوری) ساقه‌های گیاهی، درخت
جانوری		اسب، سگ، فیل، شیر، غزال، قُمری، طاووس، اردک، مرغابی، ماهی
انسانی		زن (فرد مقدس، همسر عزیز مصر، شاهزاده خانم (شخصیت پنج گنج نظامی)) مرد (فردی مقدس، شاهزاده (شخصیت پنج گنج نظامی)، پهلوان و پادشاه (شخصیت‌های شاهنامه)، روحانی، فرد نظامی، فرد عادی، شکارچی) کودک (فرد مقدس)
اسطوره‌ای		فرشته‌های بالدار، شیر و خورشید و شمشیر
بیانگر	مذهبی	مریم مقدس و مسیح (ع)، حضرت یوسف و ترنج، به‌چاه‌انداختن یوسف، پادشاهی یوسف (ع)
مضامین	روزمره	ضیافت، نشست صاحب‌خانه و روحانی، شکار، شست‌وشو
روایتی	ادبی	خسرو و آبتنی شیرین، نبرد رستم با خاقان چین
بیانگر مضامین نظامی		سرباز

۸. نتیجه‌گیری

نقوش کاشیکاری‌ها در دوره قاجار، تنوع زیادی داشت. کاشی‌نگاران قاجاری هرچه در طبیعت می‌دیدند، باورها و داستان‌هایی که نسل به‌نسل منتقل شده بود را به‌صورت واقع‌گرایانه یا انتزاعی به تصویر می‌کشیدند. شیراز در دوره قاجار در زمینه کاشیکاری صاحب‌سبک بود. حضور خانواده‌های متمول و هنردوست و وجود کاشی‌نگاران هنرمند در این شهر باعث شد در بناهای مختلف از جمله خانه‌ها، کاشیکاری‌های زیبایی خلق شوند. خانه عطروش با داشتن ۳۰ تابلو کاشیکاری، گنجینه ارزشمند و متنوعی از کاشی‌های قاجاری را در خود جای داده است که برخی از آن‌ها در حال ازبین‌رفتن هستند. هدف پژوهش حاضر، مطالعه و تحلیل نقوش کاشیکاری‌های هفت‌رنگ خانه عطروش به‌منظور دستیابی به تنوع نقوش و اشکال مختلف هر نقش در دوره قاجار و ارائه تصاویر خطی این نقوش برای کمک به بازآفرینی کاشیکاری‌های خانه است که در حال ازبین‌رفتن هستند. به‌منظور انجام پژوهش، ۱۰ تابلوی کاشیکاری (پنج تابلوی کاشیکاری در حوضخانه و پنج تابلوی کاشیکاری در حیاط) انتخاب و نقوش آنها مطالعه و تحلیل شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد طیف گسترده‌ای از نقوش مانند نقوش گیاهی، جانوری، اسطوره‌ای، نقوش بیانگر مضامین روایتی و نقوش بیانگر مضامین نظامی در کاشیکاری‌های خانه عطروش وجود دارند. نقوش گیاهی به‌صورت گل، برگ، ساقه‌های گیاهی، درخت و گلدان هستند که در قاب‌های داخلی و خارجی کاشیکاری‌ها وجود دارند. نقوش انسانی به‌شکل زن، مرد و کودک است. نقوش انسانی در کنار انسان‌ها، جانوران و یا به‌تنهایی در مناظر مختلف مانند طبیعت، شکار، مجالس بزم، و خانه تصویر شده‌اند. چهره‌ها با ابروا پهن و به‌صورت قاجاری به نمایش درآمده‌اند و غالباً خام‌دستانه تصویر شده‌اند. نقوش اسطوره‌ای به‌شکل فرشته بالدار به‌صورت جفتی و شیر و خورشید و شمشیر است. فرشته‌های بالدار با چهره‌های قاجاری به نمایش درآمده‌اند. نقوش بیانگر مضامین روایتی - مذهبی شامل اشاراتی به قصص قرآنی است و بخش عمده آن، مراحل مختلف زندگی حضرت یوسف از کودکی تا به پادشاهی رسیدن را نقل می‌کند. نقوش بیانگر مضامین روایتی - ادبی به‌صورت اشاراتی به داستان‌های شاهنامه فردوسی و پنج‌گنج نظامی است. نقوش بیانگر مضامین روایتی - روزمره به‌صورت ضیافت، شکار، نشست روحانی و صاحب‌خانه و شست‌وشو دست ارباب توسط خدمتکار است. کاشی‌نگاره‌های شکار، شکار شیر و غزال را نشان می‌دهند. در این کاشی‌نگاره‌ها شکارچی‌ها به‌صورت انفرادی یا دوتایی همراه با سگ تصویر شده‌اند و لباس آن‌ها قاجاری است. نقوش جانوری شامل پرندگان، چهارپایان و حیوانات وحشی است. پرندگان معمولاً در ترکیب با نقوش گیاهی و بر شاخه و برگ گل‌ها تصویر شده‌اند. در کاشیکاری‌ها هم‌چنین نقش نظامی (سرباز) دیده می‌شود. یافته‌های پژوهش هم‌چنین نشان داد که در برخی کاشیکاری‌ها به چند موضوع پرداخته شده است. به‌عنوان نمونه در تصویر (۱۳) به شکار و فعالیت روزمره و در تصویر (۱۵) به شیر و خورشید، شکار، و گل و گلدان توجه شده است. علاوه بر آن چه گفته شد، در کاشیکاری‌های خانه عطروش، سرزندگی، نشاط، ابتکار و رنگ‌های شاد به‌چشم می‌خورد و در برخی کاشیکاری‌ها مانند تصویر (۹)، نام فرد سفارش‌دهنده با عبارت «حسب فرمایش آقای میرزا محمدعلی» نوشته شده است.

منابع

- احتشام کاویان، محمد. (۱۳۵۴). شمس الشموس یا انیس النفوس. مشهد: نشر فرهنگ و هنر خراسان.
- اسکرس، جنیفر. (۱۳۹۹). شکوه هنر قاجار (مجموعه مقالات فرهنگ، هنر و کاشیکاری عصر قاجار). ترجمه علیرضا بهارلو و مرضیه قاسمی. تهران: نشر خط و طرح.
- افسر، کرامت‌الله. (۱۳۵۳). تاریخ بافت قدیم شیراز. تهران: نشر انجمن آثار ملی.
- آبراهامیان، پرواندا. (۱۳۸۰). ایران بین دو انقلاب "از مشروطه تا انقلاب اسلامی". ترجمه کاظم فیروزمند، محسن مدیر شانه‌چی، و حسن شمس‌آوری. چاپ چهارم. تهران: نشر مرکز.
- پنجه‌باشی، الهه، و دولاب، فاطمه. (۱۳۹۷). مطالعه ویژگی و ساختار نقوش سردر بناهای کاشیکاری شده در شیراز در دوره قاجار. فصلنامه نگره. ۱۴ (۴۸)، ۱۰۵-۱۲۵. doi: negareh.2019.886/10.22070
- پورغلامحسین، آرزو. (۱۳۹۸). مطالعه تطبیقی سیر تحول طرح، نقش و رنگ در کاشیکاری دوره‌های صفویه و قاجار (نمونه موردی: مسجد شیخ لطف‌الله و مسجد نصیرالملک) (پایان‌نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده). دانشگاه سوره، تهران، ایران.
- پهنادایان، شاهین. (۱۳۹۶). مروری بر ساختار اجتماعی و اقتصادی ایران عصر قاجار. فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۳ (۳۸)، ۱۷۳-۱۹۴.
- خورشیدی، هادی. (۱۳۹۶). کاشیکاری در حرم مطهر رضوی. مشهد: به‌نشر.
- دانش صدیقی، محمدعلی. (۱۳۹۷). نقش مذهب در هنرهای حکومت قاجار. فصلنامه پژوهش‌نامه مطالعات راهبردی علوم انسانی و اسلامی، ش. ۱۲، ۲۳۱-۲۵۳. برگرفته از: <https://civilica.com/doc/764470>
- دروویل، گاسپار. (۱۳۸۸). سفرنامه دروویل. ترجمه جواد محیی. تهران: نشر گوتنبرگ.
- دهقانی، رضا. (۱۳۹۲). تاریخ مردم ایران در دوره قاجار. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.
- ریاضی، محمد رضا. (۱۳۹۵). کاشیکاری قاجاری. تهران: نشر بيساولی.
- زارعی، محمدابراهیم، و حیدری باباکمال، بداله. (۱۳۹۵). تاملی بر مضامین هنری و منشا کاشی‌های قاجاری تکیه معاون‌الملک کرمانشاه. هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی، ۲۱ (۶۸)، ۵۳-۶۴. doi: jfava.2016.59953/10.22059
- سهیل کش، لیلا. (۱۳۹۴). بررسی و تحلیل نقوش تصویری خانه عطروش شیراز (پایان‌نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده). دانشگاه سوره، تهران، ایران.
- صالح‌پور، بهنام. (۱۳۹۴). مطالعه و مرمت خانه عطروش شیراز با رویکرد امکان‌سنجی احیا (پایان‌نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده). دانشگاه هنر اصفهان، ایران.
- صراف‌زادگان، عبدالامیر. (۱۳۸۰). مقایسه رنگ و نقش در کاشی صفویه و قاجار (پایان‌نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده). دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.
- فریه، ر. دبلیو. (۱۳۷۴). درباره هنرهای ایران. ترجمه پرویز مرزبان. تهران: نشر فروزان.
- گلشاهی، عاطفه. (۱۴۰۰). تحلیل معناساختی تصویرسازی عاشورایی کاشی‌نگاره‌های حسینیه مشیر شیراز (پایان‌نامه کارشناسی ارشد منتشر نشده). دانشگاه هنر اصفهان، ایران.
- گل محمدی، حسن. (۱۳۷۰). دیوان کامل فتحعلی‌شاه قاجار. تهران: نشر اطلس.
- معروفی‌اقدام، اسماعیل، و محمودی‌نسب، علی‌اصغر. (۱۳۹۲). تجدد و سنت‌گرایی در کاشیکاری دوره قاجار (مطالعه موردی کاشی‌های کاخ گلستان). همایش ملی باستان‌شناسی ایران، دانشگاه هنر بیرجند.
- معتقدی، کیانوش، (۱۴۰۱). کاشی و کاشی‌کاران طهران در عصر قاجار. چاپ دوم. تهران: نشر دانیا.
- منصوری‌جزآبادی، جمیله، حسینی، سیدهاشم و شاطری، میترا. (۱۳۹۵). بررسی و مطالعه مضامین نقوش کاشیکاری در حمام‌های تاریخی شهر اصفهان از آغاز دوره صفویه تا اواخر عصر قاجار. فصلنامه اثر، ش. ۸۸، ۷۳-۷۶.
- مومنی‌لندی، مهناز، و چیت‌سازیان، امیرحسین. (۱۳۹۵). نگاهی به عناصر نمادین کاشی‌نگاره‌های قاجار کرمان (مطالعه موردی ده اثر). نگارینه هنر اسلامی، ش. ۱۱، ۴-۱۸.

منابع اینترنتی

URL1 : <http://www.freecad.ir>

URL2 : <http://www.noandishaan.com>

References

- Afsar, K. (1974). *The History of Old Texture of Shiraz*. Tehran: AnjomanAsarMelli Press [In Persian].
- Daneshsediq, M.A. (2000). The Role of Religion in the Arts of the Qajar Government. *Quarterly Journal of Humanities and Islamic Strategic Studies*. 2, 231–253. ISSN:2538–4317. [In Persian]
- Dehqani, R. (2013). *History of the Iranian People in the Qajar Era*. Tehran: BongahTarjomevaNashrKetab Parse [In Persian].
- Drouville, G. (2009). *Drouville's Travelogue*. Tehran: Gutenberg Press. (Original work published 1969). [In Persian].
- Ebrahimian, E. (2001). *Iran between Two Revolutions "from the Constitution to the Islamic Revolution"*. (K, Firozmand., M, ModirShanechi., and H, Shamsavari, Trans.). (Forth ed.). Tehran: Markaz Press. (Original work published 1998) [In Persian].
- Ehtesham Kaviani, M. (1975). *Shams al-Shomos or Anis al-Nofos*. Mashhad: FarhangvaHonarKhorasan Press [In Persian].
- Ferrier, R.W. (1995). *About Iranian Arts*. (P, Marzban, Trans.). Tehran: Forozan Press. (Original work published 1995) [In Persian].
- Golmohammadi, H. (1991). *Full Court of Fath Ali Shah Qajar*. Tehran: Atlas Press. [In Persian].
- Golshahi, A. (2021). *A Semantic Analysis of Ashurai Imagery in Tiling of MoshirHosseinieh in Shiraz*. M.A. Thesis. Isfahan University of Art. [In Persian].
- Khorshidi, H. (2017). *Tiling in the Holy Shrine of Razavi*. Mashhad: Beh Press [In Persian].
- MansuriJazabadi, J., Hosseini, S.H., and Shateri, M. (2016). Investigating and Studying the Themes of Tiles Motifs in the Historic Baths of Isfahan from the Beginning of Safavid Era to the End of Qajar Era. *Athar*. 88, 73–86. [In Persian]
- MarofiAqdam, E., & MahmudiNasab, A.A. (2013). *Modernity and Traditionalism in Qajar Era Tile Work (A Case Study of Golestan Palace Tiles)*. National Conference of Iran Archeology. Birjan University. [In Persian].
- MomeniLandi, M., & Chitsazian, A.H. (2016). Looking at the Symbolic Elements of Qajar Tiling of Kerman (A Case Study of Ten Works). *Negarineh Islamic Art*. 11, 4–18. [In Persian]
- Motamedi, K. (2022). *Tile and Tile Workers of Tehran in Qajar Era*. (Second ed.). Tehran: Danyar Press. [In Persian].
- Pahnadayan, Sh. (2017). Review of the Social and Economic Structure of Qajar Era Iran. *Political Science Quarterly*. 13(38), 173–194. [In Persian]
- Panjabashi, E., & Dolab, F. (2018). Studying the Characteristics and Structure of the Motifs in Head of Tiled Buildings in Shiraz during Qajar Era. *Negareh*. 14(48), 105–125 doi: negareh.2019.886/10.22070. [In Persian]
- Purgholamhossien, A. (2019). *A Comparative Study of the Evolution of Design, Motif, and Color in Safavid and Qajar Era Tiling (Case Study: Sheikh Lotfollah and Nasir al-Mulk Mosque)*. M.A. Thesis. Sure University. [In Persian].
- Riazi, M.R. (2016). *Qajar Tiling*. Tehran: Yassavoli Press [In Persian].
- Salehpur, B. (2015). *Study and Restoration of Atrvash House in Shiraz with the Approach of Restoration Feasibility*. M.A Thesis. Art University of Isfahan. [In Persian].
- Sarafzadegan, A.A. (2001). *Comparison of Color and Motif in Safavid and Qajar Tiles*. M.A. Thesis. TarbiatModares University. [In Persian].
- Scarce, J. (2020). *The Glory of Qajar Art (A Collection of Articles on the Culture, Art and Tiling of the Qajar Era)*. (A. Baharlo., and M. Qasemi, Trans.). Tehran: KhatvaTarh Press [In Persian].

Soheil Kesh, L. (2015). *Investigation and Analysis of Pictorial Motifs of Shiraz Atrvash House*. M.A. Thesis. Sure University. [In Persian].

Zaree, M.E., & Heidary Babakamal, Y. (2016). Contemplating on the Artistic Themes and the Origin of the Qajar Tiles of Moaven al-MulkTekieh. *Journal of Fine Arts: Visual Arts*, 4, 53-64. Doi: jfava.2016.5993/10.22059. [In Persian]

URLs:

URL1 : <https://www.freecad.ir> (accessed on 18 April 2022)

URL2 : <https://www.noandishaan.com> (accessed on 20 April 2022)

هنرهای ایران

مطالعه و تحلیل نقوش
کاشیکاری‌های هفت‌رنگ
خانه قاجاری عطروش... قباد
کیانمهر و فروغ کریمی‌پور
دولتی‌نژاد، ۱۰۲۸۳

Studying and Analyzing the Motifs of Haft-Rang Tiling in Atrvash House in Shiraz to Explore the Variety of Motifs and their Forms

Qobad Kiyanmehr

Associate Professor, Department of Handicrafts, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran. (Corresponding Author)/ q.kiyanmehr@au.ac.ir

Forogh Karimipur Davaninezhad

M.A. in Handicrafts, Department of Handicrafts, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran/
f.karimipurdavani@gmail.com

Received: 20/09/2023

Accepted: 18/11/2023

Introduction

From the Safavid era to the end of the Qajar era, Shiraz has been one of the most important cities in terms of tile development. Shiraz statesmen and wealthy families played a significant role in developing the art of decorative tiling for their houses, and in this sense Shiraz houses have a special place compared to houses in other cities. Among these beautiful tiling practices, the tiling that was done by the local tile painters at the request of families such as Qawam al-Mulk, Mushir al-Mulk can be mentioned. Undoubtedly, the good taste of Shirazi people, the works of two great Iranian poets, Hafez and Sa'adi, religious beliefs, the existence of historical gardens, and the proximity to historical and ancient monuments such as Persepolis reliefs have been effective in the variety of motifs. Among Haft-Rang tiling of Shiraz's Qajar houses, the tiling of Atrvash House, Narenjestan Qawam, Zinat al-Mulk House, Dokhanchi House, Mohtasham House, Sa'adat House, and Salehi House can be mentioned.

Research Method

In Shiraz, among Qajar houses with tiling, Atrvash House has represented various and important examples of Haft-Rang tiling, some of which have been destroyed. Therefore, the aim of the present research is to study and analyze the motifs of Haft-Rang tiling of Atrvash House to explore the variety of motifs and their forms in the Qajar era and, thus, to provide linear images of those motifs to help recreate tiling being destroyed in Atrvash House. The research focuses on this question: Which motifs and in which forms have been used in Haft-Rang tiling of Atrvash house in Shiraz? The method of research is descriptive-analytical; the method of data collection is library-based, and the method of analysis is qualitative. The statistical population of this research is 10 Haft-Rang tiling (5 tiling in the yard and 5 tiling in the pool house) from Atrvash House in Shiraz.

Research Findings

The findings of the research showed that in the pool house of Atrvash House, plant motifs (flowers, leaves, and trees), human motifs (men, women, and children), animal motifs (horses and dogs), a mythological motif (winged angels), motifs with religious-narrative themes (Holy Mary, Christ, Joseph, and bergamot), motifs with literary-narrative themes (Shirin taking a bath), motifs

مجله هنرهای سنتی ایران

دوفصلنامه علمی هنرهای سنتی ایران

سال ششم، شماره ۲، پیاپی ۱۱

پاییز و زمستان ۱۴۰۲

expressing daily-narrative themes (feasts, the meeting of clergymen and house holders), and a military motif (soldier) can be seen. The dimensions of pool house tiling are 80×100 cm. In the yard of Atrvash House, plant motifs (flowers, leaves, vases, and trees), a human motif (man), a mythological motif (lion, sword, and sun), motifs expressing religious-narrative themes (throwing Joseph into the well and Joseph's kingdom), a motif expressing literary-narrative theme (the battle of Rostam and China's Khan), motifs expressing daily-narrative themes (hunting and washing), and animal motifs (horses, elephants, dogs, lions, gazelles, peacocks, and ringdoves) can be seen. The dimensions of yard tiling are 90×200 cm. The colors used in the tiling of the pool house and of the yard include fresh and lively colors. In all tiling, the faces are completely Qajar like, with wide and elongated eyebrows, and their clothes are also partly influenced by the fashion common to the Qajar era. Religious motifs represent the beliefs of the house holder and the people in the Qajar era. These motifs have been partly influenced by what people heard in mosques and the sermons of clergymen. The literary-narrative motif of Shirin taking a bath dates back to the end of the Sassanid era. Ferdowsi and, then, Nizami turned this narrative into poetry. This motif, along with the motif of Rostam and China's Khan are influenced by the lithographic books in the Qajar era. The military image of the soldier is influenced by the political conditions in the Qajar period and the paintings that the Qajar kings having made of their soldiers and military equipment. The motifs of hunting and horsemen are among the favorite Iranian scenes and can be seen in the works belonging to the Sassanid era. The presence of guns and hounds in the hunting scenes has been influenced by the European hunting patterns. The motif of lion and sun has existed in Iranian visual culture for a long time, and the sword added to this motif is a symbol of the sword of Imam Ali (peace upon him) and his courage. The motifs such as clergymen, house holders, and servants in tiling are influenced by the professions and the serf-lord society of the Qajar era. Flower and vase motifs are among the decorations of Iranian art and architecture, which were more elegant and detailed in the Qajar era. Winged angels are depicted inspired by the Sassanid era and are linked to European examples.

Conclusion

The motifs of tiling in the Qajar era had a great variety. The tile painters of the Qajar era portrayed realistically or abstractly what they saw in nature along with the beliefs and stories that were passed down from generations to generations. There is a wide variety of motifs such as plants, animals, mythological motifs, motifs expressing narrative themes, and motifs expressing military themes in tiles of Atrvash House. The variety of plant motifs is in the form of flowers, leaves, plant stems, trees, and vases. The variety of human motifs includes the female, the male, and children. Human motifs have been depicted either along with other humans and animals or alone in different scenes including those of nature, hunting, feast gatherings. Human motifs have been depicted unskillfully. A variety of mythological motifs is in the form of a pair of winged angels, and a lion, a sword, and the sun. The motifs expressing religious-narrative themes are in the form of references to the Quranic stories and include different periods in the life of Prophet Joseph and Holy Mary and Christ. The motifs expressing literary-narrative themes are in the form of references to the stories of Shahnameh and Nizami's Panj Ganj, including Rostam and China's Khan or Shirin's taking a bath respectively. The variety of motifs expressing daily-narrative themes are in the form of feasting, hunting, the meeting of clergymen and house holders, and washing. Hunting tiling show the lion and gazelle huntings. In these types of tiling, hunters are depicted individually or in pairs with dogs, and they have put on Qajari clothes. The variety of animal motifs include birds, quadrupeds, and wild animals. The military motif is the soldier. In tiling of Atrvash House, liveliness, vitality, and innovation can be seen. In some tiling, the name of orderer has also been written.

Keywords: Shiraz, Atrvash House, Qajar Art, Qajar Tiling, Haft-Rang Tile Motifs.